

Эйикская средняя общеобразовательная школа
Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Муниципального района «Оленекский ЭНР»
с.Эйик, ул. Центральная, 21

Олонхо ата

Үлэни онордо: Ээйик орто осуолатын
10 кылаанын үөрэнээччитэ Васильева
Аида

Үлэни салайда: Саха тылын уонна
литературатын учуутала Кучарова
Елена Егоровна

Кириитэ

- **Тема актуальна:** Олонхону Аан дойду духовнай култууратын сэдиэбирин быһыытынан билиниилэрэ, бу сүдү айымныы сахалар эрэ буолбакка, киһи аймах бүтүүнүн ситиһиитэ, улуу баайа буоларын туоһулуур.

Олонхо – саха норуотун олоһун, итэҕэлин, сизэрин – туомун, философиятын, айылҕаҕа сыһыанын үөрэтиигэ бараммат ис хоһоонноох матырыйаал буолар.

. Сылгы сахаларга таһара кэриэтэ буолар. Сылгы барахсан туһатын, наадалааһын киһи ааһан сиппэт. Олонхо ата бухатыыры кытта тэннэ турар биир тутуох уобарас буолар. Дэлэҕэ бухатыыр атын аатын кытта тэннэ ааттаныа дуо.

Үлэ сыала. Олонхо атын ырытыы

Үлэ соруга. Сыалбын ситиһэрбэр манньк соруктары туруоруннум:

- Саха сылгытын туһунан матырыйаал булуу, ааһыы, үөрэтии;
- Устин Гаврильевич Нохсоороп “Дыырай Бэргэн”, Платон Алексеевич Ойуунускай “Дьулуруйар Ньургун Боотур”, Прокопий Ядрихинскай «Дьырыбына Дьырылыатта Кыыс бухатыыр», Сергей Васильев «Күн Эрили» олонхолорун ааһыы.
- Түмүк санааҕа кэлии.

Чинчийи барыма (объекта). Устин Гаврильевич Нохсоороп “Дыырай Бэргэн”, Платон Алексеевич Ойуунускай “Дьулуруйар Ньургун Боотур” Прокопий Ядрихинскай «Дьырыбына Дьырылыатта Кыыс бухатыыр», Сергей Васильев «Күн Эрили» олонхолоро.

Чинчийи предметэ. Устин Гаврильевич Нохсоороп “Дыырай Бэргэн”, Платон Алексеевич Ойуунускай “Дьулуруйар Ньургун Боотур” Прокопий Ядрихинскай «Дьырыбына Дьырылыатта Кыыс бухатыыр», Сергей Васильев «Күн Эрили» олонхолоругар бухатыыр ата.

Чинчийи ньымата. Ырытыы

Чинчийи көдүүүһэ. Бу үлэм тус интэриэстээх дьонно, оскуолаҕа олонхону, сылгы туһунан үөрэтиигэ көмө матырыйаал быһыытынан туһаныахха сөп.

Сахаҕа сылгы суолтата

- Саха олоҕор сылгы түн былыр төһөлөөх суолталаммыта итэҕэлгэ, араас сиэргэ-туомна, үгэстэргэ, о.д.а. элбэхтик көстөр. Айыыны иччини аатыы, сиэртибэлээһиннэр сылгы сүөһүнэн толуллаллар. Сир-дойду иччитигэр бэлэх биэри, аал уот иннигэр албааныннар сылгы сиэлинэн оонньуулар. Ыһах, сыбаайба иһиттэрин, түһүлгэни, чэчири сылгы сиэлинэн киэргэтэллэр. Сылгы иһитэ, чороон, остуол атахтарын ат туйабыны быһыылаан, сэргэни ат бастаан онороллор. Дьиэ тутталларыгар сүрүн баҕаналарын сылгы хаанынан, кымыһынан оҕунуохтуулар, өһүө уонна баҕана икки ардыгар сиэли кыбыталлара. Ойуун кыыраарыгар уот иннигэр манан сылгы тириитин тэлгэтэллэр .
- Саха сылгыта ураты үтүө хаачыстыбалардаах боруода буолара өрдөөбүттэн биллэр. Өссө биһиги собурууну өбүгэлэрбит курыканнар сэриинит аттарынан аатыраллара. Курыканнар аттарын кытайдар биһирииллэрэ. Тайзун император бу аттарга сыалай поэманы анаан турардаабын кытай историографията бигэргэтэр: “куруканнар үчүгэй аты иитэллэр. Аттарын төбөтө бөрбөлүүккэ майгылыыр. Былчыннара уонна унуохтара кытаанахтар уонна бөдөннөр. Атын аттардааҕар унуохтарынан намыһахтар. Күн устата сүүһүнэн көстөөх сир сүүрэллэр” (бэйэ тылбааһа). Саха омуга сылгыны былыр-былыргыттан ытыгылыырын туоһулаан, государственнай гербэтигэр Шишкиннээҕи таас хайаҕа ойууламмыт аттаах киһини киллэрбит эбит.
- Сылгыга сыһыаннаан оттор, сибэккилэр, туттар тэриллэр, көтөрдөр ааттаналлар - "кулун кутуруга", "кулун туйаҕа", "биэ эмийэ", "чороон от", "ат дулҕа", "сылгы чыычааҕа", "ат тимир", "ат тараах", о.д.а. Былыргы үнкүүлэр, оонньуулар эмиэ сылгыга сыһыаннаахтар - "кулун куллуруһуу", "анһа-бөрдө", "чохчоохой", "дьиэрэнкэй", "ат буола оонньуу", "мас аттаах оонньуу" о.д.а. Күннээҕи санарар тылбытыгар сылгы дьиибэтик өтөн киирбит. Көлөнөн эбэтэр сатыы ханна эрэ бардахха (айаннаатахха) - "аттанна" диибит, икки илиинэн тайана түһүү - "ат буолуу", кими эмэ көрдөө, экирэтэн бул - "сылгылаа", туохтан да тутулуга суох буолуу - « кулун босхо сылдыыы", кими эрэ үөрэт, сыһыт - "айаһаа"; улахан мунһах - "атыыр мунһах"; хатыы тимир - "атыыр тимир"; сүдү ойуун - "атыыр ойуун"; улахан алдьархай - "атыыр алдьархай" ... Ити тэнэ норуот ырыатыгар -тойугар, олонхотугар сылгы уус - уран киэргэтии, уобарастааһын быһыытынан олус киэнник туттууларын киһи ааһан сиппэт. Киһи чулуутун, күүһүн-уобун, кэрэтин акка холуулар - "ат бөһө", "ат курдук ааттаах киһи", "киһи ата киһи" ... Дьахталлар - биэлэр, оҕолор - кулунчуктар - "хаар биэтин курдук ханайбыт, сылгы биэтин курдук сыспайбыт хотун дьахтар", "куллустуур кулун уолаттар, дьыллыстыыр кытыт кыргыттар", "уол оҕо ат кулун" ...

Айыы бухатыырын бастын доѳоро

- Олонхо бухатыырын айана-сырыыта, кини элбэх кирбиилэри туораанына, өлүүгэ-алдьархайга түбэниитэ, күнэ хараарыыта, күнэһэтэ тулла сыһыыта, кэлиитэ-барыыта барыта кини аналлаах атыттан, миинэр минэтиттэн, бастын доѳоруттан тутулуктаах.
- Саха олонхолоругар ат биир сүрүн персонаж быһыытынан киирэр. Кинилэр толорор сруктара олус элбэх. Ханнык баѳарар олонхоѳо бухатыыр мүччүргэннээх сырыыларын, кини күүһүн, түргэнин быһаарааччыннан кини ата буолар. Үгүс олонхолорго бухатыыр атын:

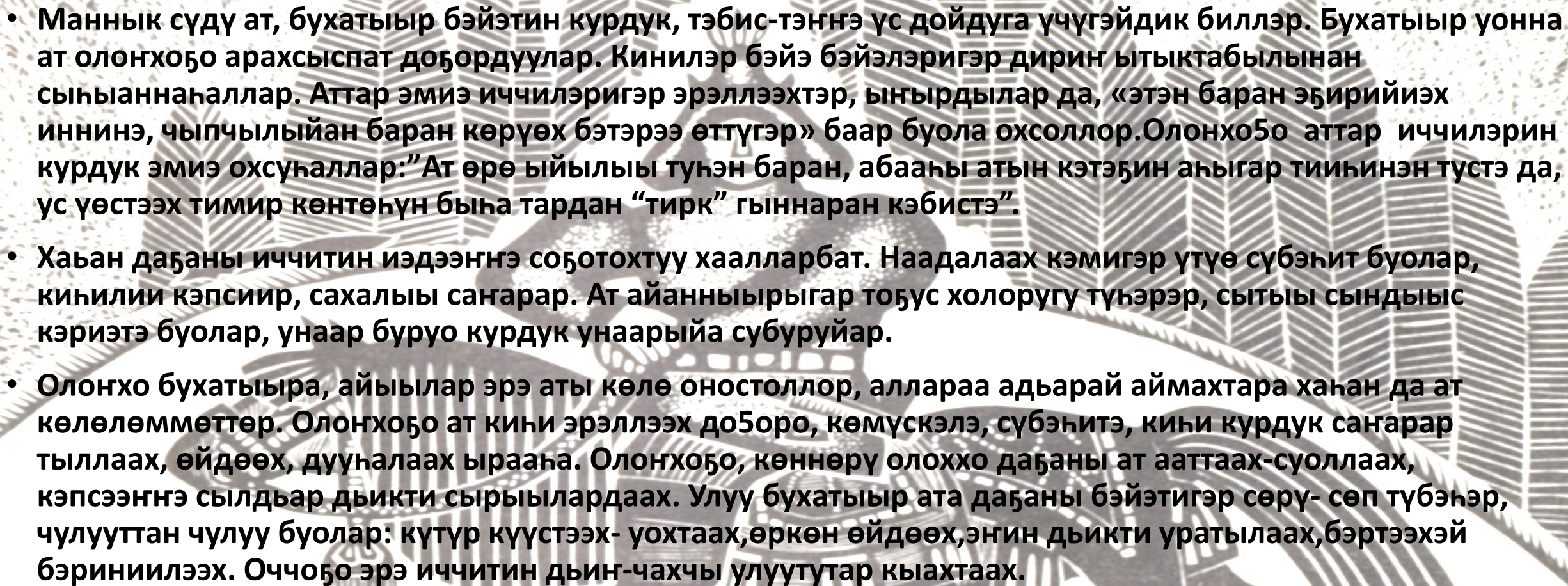
Тардыстар талаһата,

Көлүнэр көлөтө,

Миинэр минэтэ,

Аналлаах ата,

диэн тэнитэн ааттыыллар. Бу ааттаанын мээнэѳэ буолбатах. Бухатыыр ханнык баѳарар ыарахан мэһэйдэри атын далаһатынан туоруур. Кини кыайыыта-хотуута атыттан тутулуктанан сайдар. Онон олонхонуттар бухатыырдарын ааттыылларыгар хайаан да атын кытта дьүкүннээн, дьүөрэлээн биэрэллэр эбит.

-
- Маннык сүдү ат, бухатыыр бэйэтин курдук, тэбис-тэннэ үс дойдуга үчүгэйдик биллэр. Бухатыыр уонна ат олонхоҕо арахсыспат доҕордуулар. Кинилэр бэйэ бэйэлэригэр дирин ытыктабылынан сыһыаннаһаллар. Аттар эмиэ иччилэригэр эрэллээхтэр, ынырдылар да, «этэн баран эбирийиэх иннинэ, чыпчылыйан баран көрүөх бэтэрээ өттүгэр» баар буола охсоллор. Олонхоҕо аттар иччилэрин курдук эмиэ охсуһаллар: “Ат өрө ыйылыы тунэн баран, абааны атын кэтэбин аһыгар тиһинэн тустэ да, ус үөстээх тимир көнтөнүн быһа тардан “тирк” гыннаран кэбистэ”.
 - Хаһан даһаны иччитин иэдээннэ соҕотохтуу хаалларбат. Наадалаах кэмигэр үтүө сүбэһит буолар, киһилии кэпсиир, сахалыы сангарар. Ат айанныырыгар тоҕус холоругу түһэрэр, сытыы сындыыс кэриэтэ буолар, унаар буруо курдук унаарыйа субуруйар.
 - Олонхо бухатыыра, айыылар эрэ аты көлө оностоллор, аллараа адьарай аймахтара хаһан да ат көлөлөммөттөр. Олонхоҕо ат киһи эрэллээх доҕоро, көмүскэлэ, сүбэһитэ, киһи курдук сангарар тыллаах, өйдөөх, дууһалаах ырааһа. Олонхоҕо, көннөрү олоххо даһаны ат ааттаах-суоллаах, кэпсээннэ сылдьар дьикти сырыылардаах. Улуу бухатыыр ата даһаны бэйэтигэр сөрү-сөп түбэһэр, чулууттан чулуу буолар: күтүр күүстээх-уохтаах, өркөн өйдөөх, эһин дьикти уратылаах, бэртээхэй бэриниилээх. Оччоҕо эрэ иччитин дьин-чахчы улуутутар кыахтаах.

Сылгы киби миинэр минэтэ, көлүнэр көлөтө, остуоллаах аба. Бухатыыр ата суох ханна да барбатын кэриэтэ. Хас биирдии олонхо бухатыыра тус туһунан дьуһуннээх аттаах буолар. Олонхонут силигин ситэрэн дьуһуннүүрүгэр сирэйиттэн сабалаан сиэлин, кутуругун, атаhtarын, дьуһунун этэр.

Прокопий Ядрихинской- Бэдьээлэ «Дьырыбына Дьырылыатта Кыыс бухатыыр» диэн олонхотугар ат бөбөтүн, күүһүн, түргэн сырыытын, сылайбатын бу курдук хонуйар.

«Киил мас курдук,

Кичимнээх сындааһыннаах,

Суон мас курдук

Туйгуттуур былчыннардаах,

Тохтубат хааннаах,

Сындыыс тэни сырыылаах

Эмэхсийбэт эттээх ат бэрдэ».

Сергей Васильев Күн Эрили бухатыырын ата:

тар уһаттарын

Таннарыта аспыт курдук

Туртабар таныылаах,

Аарыма ойбоннору

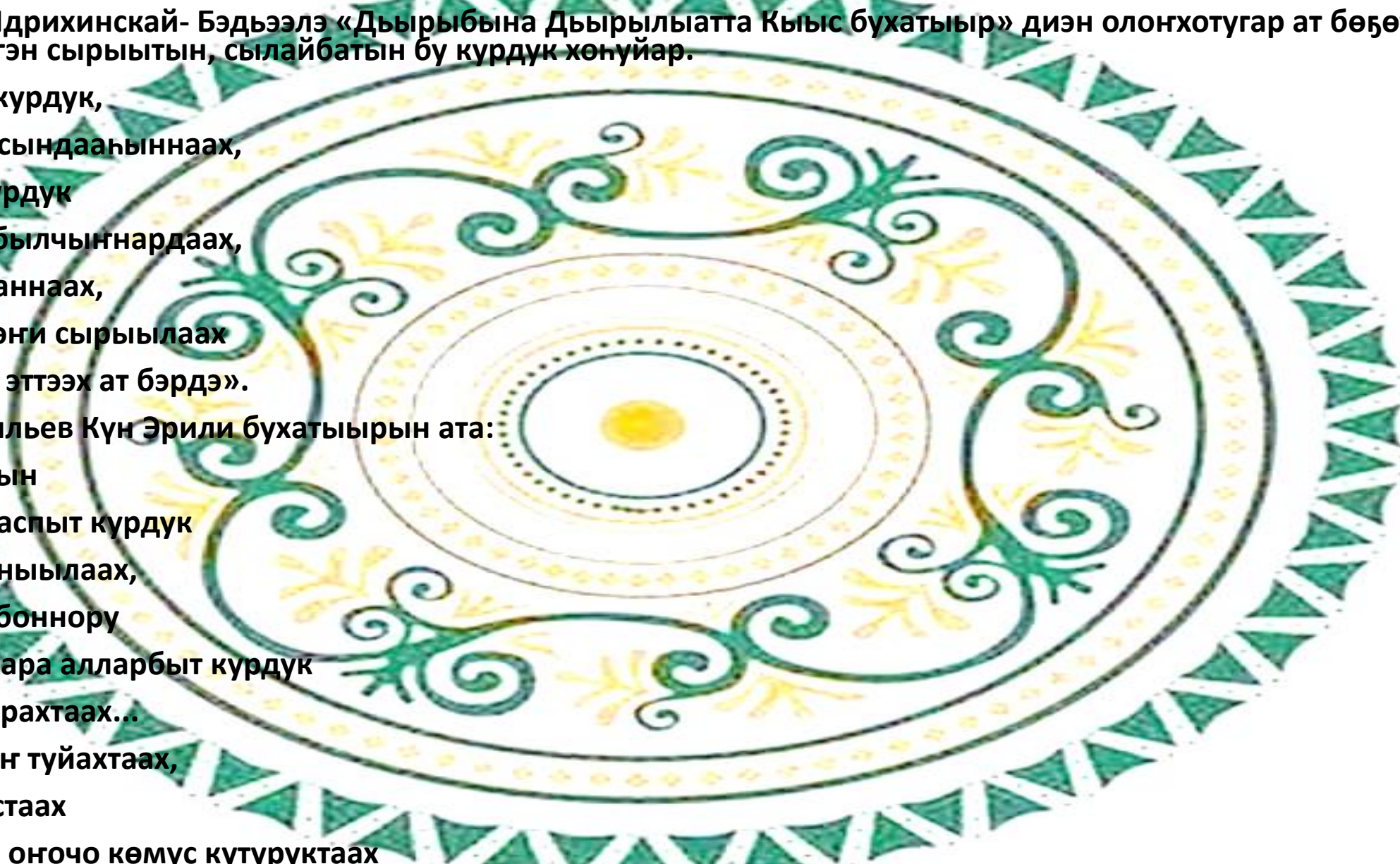
Атахтаһыннара алларбыт курдук

Арылхай харахтаах...

Түөрт түөрэн туйахтаах,

Тобус быластаах

Долгуннаах оночо көмүс кутуруктаах

Дыыраай Бэргэн миинэр мингэтэ, көлүйэр көлөтө-түргэн айыы оҕото Дьүөгэнтэй

- Түөрт өрүскэ киһи бугуллаабыт
- Хаардаах бугулун
- Түөрэ кэбэн кээспит курдук
- Түөрт түөрэм көмүс
- Туйахтардаах эбит,
- Сүүрүктээх үрэх
- Долгунун курдук
- Охсуулаах көбөччөр ньэлбэктэрдээх,
- Икки сойуонут киһи
- Туут хайыһарын
- Туруору кэбиспит курдук
- Икки түүлээх
- Чөрөккөй кулгаахтардаах,
- Сыыр быстыбытын курдук
- Сылларыттыҕас сымыһахтаах,
- Түмүл туллубутун курдук тулларыттыҕас уостаах
- Аҕа кыайар киһи барахсан
- Улуу элгээн күөлү
- Оттотунан быһа талайан
- Кээстин курдук
- Икки энкэ-дьэнкэ харахтаах,
- Икки баай ыал
- Тар уурар холлобосторун
- Кэккэлээччи тутан кэбиспит курдук
- Киэн тыстаах сарыылаах
- Улуу чөнөрү таныылаах ,
- Үс былас
- Үрбэ көбүллээх,
- Сэттэ былас
- Нэлим көмүс сиэллээх
- Тоҕус былас охсуулаах
- Ончо кутуруктаах,
- Кулуба киһи
- Куортугунан субуйа тардан
- Кээстин курдук
- Орохтоох систээх,
- Толору куннаах
- Ситэри эттээх,
- Дьохсуйбут сааллаах,
- Уурбут-туппут курдук
- Хос хоннуулаах,
- Таптайбыт-дьаптайбыт курдук
- Хат таманнаах
- Халын ханалаах,
- Хангалас быччыннаах,
- Көнтөс кыайбат
- Күлүмэх күүстээх,
- Тэһин кыайбат
- Чичигинэс иниирдээх,
- Холум тийбэт
- Хоноҕор хоннуолаах
- Дьирим тийбэт
- Тэлэбэр тараһаалах

Кээстин курдук
Орохтоох систээх,
Толору куннаах
Ситэри эттээх,
Дьохсуйбут сааллаах,
Уурбут-туппут курдук
Хос хоннуулаах,
Таптайбыт-дьаптайбыт курдук
Хат таманнаах
Халын ханалаах,
Ханалас быччыннаах,
Көнтөс кыайбат
Күлүмэх күүстээх,
Тэниин кыайбат
Чиччигинэс иниирдээх,
Холум тийбэт
Хонобор хоннуолаах

Дьирим тийбэт
Тэлэбэр тараһаалах
Икки кэхсун харабыттан
Үүнэн үөскээн тахсыбыт
Тимир кынаттаах;
Кыыһар былыт
быччыннаах
Саалыр былыт
чампараахтаах,
Сап халлаан
Сабаҕата ыныырдаах,
Лиэп кыыл сиһин
тириитэ
Синньилээх – оһуордаах,
Дьирикинэ дьиримнээх,
Холууп кыыл
Холун тириитэ
Оһуордаах – мандардаах
Дьорохуна холумнаах,
Аҕыс салаалаах

Айыы далбар
кымньыыта
Хонсооччутугар
Иилиллибитинэн
үөскээбит,
Түргэн түһүүлээх,
Бардам барыылаах,
Сыыдам сырыылаах,
Күлүмэр күүстээх,
Көһүүн хоолдуктаах,
Чиччигинэс иниирдээх,
Тыс сындааһыннаах
Үрдүк үтүө сылгы
Үөскээн – төрөөн
Турбут эбит.

-
- “Сылгы уола Дыбырай Бухатыыр” диэн олонхону быһиҕи бары билэбит. Бу олонхону У.Г. Нохсороп – устуун Нохсороп суруйбута. Саха бухатыыра тоҕо сылгы уола буолан хаалло? Биттэр кэлини соҕус үөскээбит үһүйээннэртэн ахтыабын. Кээрэкээн ойуунтан соҕотох Дьохсоҕон диэн уол төрөөбүтүттэн иккис уола төбөтүттэн кутуругун төрдүгэр диири сылгы күүдүк сиэллээх буолбут, ол иһин бу уола Сиэллээх диэн ааттаабыттар. Итинтэн Дьохсоҕон, Сиэллээх диэн нэһиликтэр үөскээбиттэр диэн буолар. Оттон Чакыр нэһилиэгин төрүттэрэ Ам Күһэнэй, Тый Күһэнэй диэннэр эбиттэрэ үһү. Бытыргы сахалар бэйэлэрин сылгыны кытта биэр төрүттээх, уруулуугына сананалара ити абыай чакчылартан да көстөр.

Ньургун Боотур миинэр-мингэтэ көлүнэр көлөтө

- Дьулусханнаах дьулуо маҕан халлаан
- Дьураатыгар тура төрүөбүт
- Дьулусхан субуйа сүүрүк
- Дьураа хара ат барахсан
- Түөрт хаардаах бугул саҕа
- Түөрт түөрэм таас туйахтара
- Сытар ынах ханнын саҕа
- Сымара хара таастары
- Тобурах курдук
- Логлурута тэбэн,
- Сэттэ былас
- Өрөкүйэр көбүлүнэн,
- Тобус былас
- Долгуннах оночо уот кутуругунан
- Саталаах уотунан
- Сабырыйа көтөн,
- Үс күннүк сириэнэн,
- Үрүн күдэнинэн тыынан,
- Ойоҕос өттүгэр

- Долгуннах оночо уот кутуругунан
- Саталаах уотунан
- Сабырыйа көтөн,
- Үс күннүк сириэнэн,
- Үрүн күдэнинэн тыынан,
- Ойоҕос өттүгэр
- Оһуол уолун орулатан
- Илин оттугэр
- Илбис кыһынын иэритэн,
- Түөрт сүллэр этини
- Түннэри ытыйан,
- Аан талҕаны таннары сатыылатан,
- Аҕыс сааллар чабылҕаны дапсытан,
- Ириэнэх маһы ибилитэ тэппитэ
- Иирээки дьон буолан илгистэ хааллылар
- Тон маһы тоһута тэппитэ
- Тойон дьон буолан лонкунаһа тордулар,
- Эмэх маһы эмтэритэ тэппитэ
- Эмээхсин буолан энэлийэ хаалла.

Ат да ат! Дьулусхан субуйа суурук итинтэн атын буолуон хайдах да сатамат. Баҕар, отутунан да буолбатар, уонунан ордуон сөп.

Ат өгө- дьүүнэ ,быһыта –таһаата халбаннаабат бэлиэ быһыытынан куруук этиллэр.

- Хаѳан даѳаны ат иччитин иэдээннэ соѳотохтуу хаалларбат. Наадалаах кэмигэр утуѳ субэнит буолар, киһилии кэпсиир, сахалыы сангарар буолар. Урумэччи манан ат Урун Уолан бухатыырга:
- Эппит тылбын
- Эккэр ингэр,
- Сангарбыт санабын
- Санааѳар хатаа...
- Аѳыс уон аѳыс
- Ааһар былыт албастаах
- Адьярай кыргыттара
- Үс айыы кыргыттара буоланнар
- Ус өттүгүттэн айах тутуохтара,
- Айах туппут астарын
- Аһыыр эрэ буолаайаный,
- Алаһа бараан
- Дьиэлэрин аһаайаный.
- Алдыархай буолаары гыммытын сэрэтэллэр. Ат айанныырыгар тоѳус холоругу түһэрэр, сытыы сындыыс кэриэтэ буолар, унаар буруо курдук субуруйар.

Олонхо атын тэрилэ

- Бухатыыр киһи көлүнэр көлөтүн, миинэр минэтин сэбин – сэбиргэлин айанга табыгастаах, киһи көрөрүгэр учугэй оноһуулаах, киэргэллээх буолар гына тэринэр эбит. Ону маннык этиилэртэн да көрөбүт:
 - «Саалыр былыт чампараахтаах», «Кыһыл былыт кычымнаах», «Оһуордаах - мандардаах дьорохуна холумнаах», «Тоһус былас торһо тэһииннээх, соһо былыт чаппараахтаах», «Аһыс салаалаах айыы далбар кымһыыта».
1. Ыһыыр – акка олорорго аналлаах ат сиһигэр ууруллар бөһө олох.
 2. Бото – ыһыыр аннынан ат сиһигэр ууруллар оту эбэтэр сиэли симэн оноһуулар халын олбох.
 3. Бүргэ – ыһыыр сирэйин уонна кэлин өттүн маһа.
 4. Хонсуоччу – ыһыыр сирэйигэр хороччу саайыллар, ону – маһы иилэр дьобус тимир.
 5. Дэпсэ – ыһыыр бүрүөтэ.
 6. Кычым – ыһыыр икки өттүнэн ойоһонун саба уурулар тириилэр.
 7. Чаппараах – ат самыытын саба уурулар танас.
 8. Холүн – ыһыыр ортоку кура, ат өрөһөтүгэр түбэһэр өттө.
 9. Төргүү – ыһыыр кэннигэр ону – маһы баайарга аналлаах икки синһыгэс быа.
 10. Дьирим – холун төбө өттүнээһи тирии быа.
 11. Инэһэ – киһи аты миинэригэр үктэнэн тахсарга аналлаах дугалыы быһыылаах тимир (ыһыырга ингиннэриллэр).
 12. Сулар – ат төбөтүгэр кэтэрдиллэр быа.
 13. Тэһиин – тирииттэн оноһуулар, ат айанын салайан биэрэр үүн быата.
 14. Көнтөс – аты сиэтэргэ, баайарга аналлаах сиэлинэн хатыллыбыт хаптаһай быа
-

Олонхо сылгытын өнгө

ҮРҮҢ кристално-белый	СЫРДЫК СААРЫЛ оранжевый	ЧААЛАЙ голубой	КӨБӨЧЧӨР синева-серый
МАНАН белый	АЛАМАЙ брусничный	ОТ КҮӨХ зеленый	КЭРЭМЭС пепельный
БУУЛУР седой	КЫҢЫЛ красный	ЧЭЭЛЭЙ салатовый	СУР пепельно-серый
ХОҢОР олоповый	КЫТАРХАЙ коралл	ХАГДАН ванильный	БОРОҢ серый
СААЛЫР песочный	ТЭТЭРКЭЙ розовый	КҮРЭН лесной орех	ХАРА черный
САҢАРХАЙ медовый	ХАРА СААРЫЛ фиолетовый	КУГАС коричневый	
АРАБАС желтый	ХАЛЛААН КҮӨХ синий	ТУРАБАС бурый	

Сиэр сылгыга майгынныыр гынан баран сиңэ орожо суох буоллабына, кугас дэнэр.

Турабас дьунун хара турабаска, сырдык турабаска уо.д.а.

Элэмэс сылгы олус элбэх дьунунна араарыллар: хара элэмэс, сур элэмэс, күөх элэмэс, кугас элэмэс....

Сахалар сылгыны таба дьунуннүүргэ былыр-былыргыттан үөрэммиттэрэ. Сылгыга 60-тан тахса суол дьунун, ону тэнэ хас дьунун ахсын хас да көрүн баар. Сылгыны дьунуннээһин сир-сир айы туһунан буолар.

- Хара сылгыны икки көрүнгө араараллар: хара чох хара эбэтэр лахтаах хара.
- Мананы 4 суолга араараллар: манан, кэрэ саһыл, кэрэ, үүт кэрэ.
- Көбөччөр сылгыны хара көбөччөр, күөх көбөччөр, сырдык көбөччөр, чуобур көбөччөр диэн араастаан ааттыыллар.
- Сур сылгыны эмиэ араастаан өгнүүлэрэ биллэр: күтэр сур, борон сур, саһыл сур, сырдык сур, хара сур уо.д.а
- Буулур икки суолга араарыллар: күөх буулур, кыһыл буулур.
- Сиэр сылгыны эмиэ хас да көрүнгүнэн дьунуннүүлэрэ: кыһыл сиэр, улаан сиэр, сырдык сиэр, хардан сиэр.

-
- A painting of a winter landscape. In the foreground, a herd of horses of various colors (brown, white, grey) is gathered in a snowy field. In the background, there is a white dome-shaped structure, possibly a yurt or a tent, surrounded by trees. The sky is a pale, hazy blue.
- **Сылгы дьүһүнүн эгэлгэтэ элбэх. Хас биирди олонхо бухатыыра тус-туһунан дьүһүһүннээх аттаах буолар.**
 - **Тойон Дьаһарыма бухатыыр ата төбөлөрүгэр түөрт туоһахталаах - ол аата сүүһүгэр түөрт кыра манан ойуулаах.**
 - **Онтон П.А.Ойуунускай «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхотугар Ньургун Боотур ата: «Дьулусханнаах Дьулуо манан халлаан Дьураатыгар тура төрөөбүт Дьулусхан субуйа сүүрүк Дьураа хара ат обургугу» диэн ойууланар. Үрүг Уолан ата үрүмэччигэ тэннээх Үрүмэччи манан ат.**
 - **Күн Дьырибинэ күөнэ көбөччөр аттаах. Күөнэ көбөччөр диэн түөһүн өгө күөхтүгү буолар эбит.**
 - **Данил Слепцов Көтөр Мулгун ата “Үс тутум үрүг көмүс нүөссүн түүлээбэ”.**
 - **Василий Каратаев «Оҕо Тулаайах» олонхотугар «Эйиэхэбэ анаан бэлэх ыттылар, нойоон, уон биэс саастаах Ого Тулаайах бухатыыр диэн, ааккын ааттаан ыттылар, тойонуом!»**

Айыы бухатыырдарын аттара

- Дьураа хара аттаах Дьулуруйар Ньургун Боотур
- Дьыллыа манан аттаах Дьырыбына Дьырылыатта
- Күөнэ көбөччөр аттаах Күн Дьырибинэ Бухатыыр
- Кунньалык Куйаар кугас аттаах Курубай ханнаах Кулун Куллустуур
- Күөнэ Көбөччөр аттаах күүстээх уоттах Күн Эрили
- Кыргыһыыга миинэр кыһыл Буулуур аттаах Кыыс Ньургун Бухатыыр
- Нуоҕалдьын Кугас аттаах Тойон Дьаҕарыма Бухатыыр
- Туналы Дьоруо аттаах Туйаарыма Куо
- Үнкүү-битии, үүт манан аттаах Үрүн Уолан Бухатыыр
- Үрүмэччи манан аттаах Үрүн Уолан
- Халлаан дьэргэстэй сүүрүк аттаах Айыы Дьураҕастай
- Эмньик кулун аттаах Эрчимэн Бэргэн

Абааһылар миинэр көлөлөрө

- Ала Моҕой аттаах Сатаҕа Бөҕө
- Алта атахтаах Ала Моҕой аттаах абааһы уола
- Алып хандаҕай аттаах Араат Мохсоҕол Бухатыыр
- Атыыр таас баабыр аттаах Уол Оһулуйа Боотур
- Уот садаҕа моҕой аттаах Уот Уһуму

Бухатыыр атын туһунан суруйааччылар санаалара

- Олонхожо ат оруола улахан. Дэлэбэ даһаны, бухатыырдар ааттара кинилэр аттарын кытта сэргэ ааттааныа дуо? Ол сиэринэн П.П.Ядрихинской бухатыырдарын толору аатын маннык аатталыыр: Арабас манан халлаантан илэ-бодо айыллан түспүт, тыллаах-өстөөх Дьыллыа манан аттаах Дьырыбына Дьырылыатта, туйабын сабатыттан чочугур чуобур аттаах дьорожоно сото Тойон Дьөллүүт. (В.В. Илларионов)
- Былыргы саха үлэтэ-хамнаһа, дьарыктанар дьарыга уу, тыа булда, ынах, сылгы сүөһү иитиитэ этэ. Онон кини ырыалара-тойуктара итинник хаһаайыстыба сүннүүнэн сиэттэрэн барбыт.

Сиргэ тохтон сиэтиллэр

Сэттэ хаамыы уһуннаах

Синньигэс нэлээр сиэллээх ,

Суолга тохтон соһулар

Уон хаамыы уһуннаах

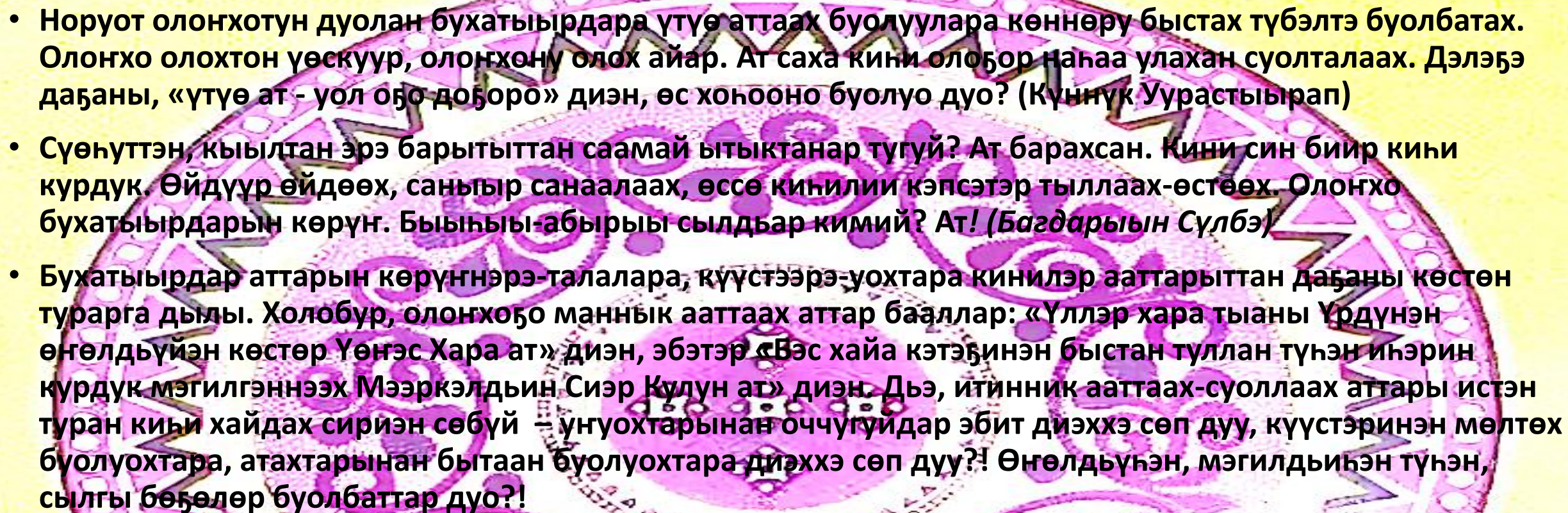
Уһун нуобай кутуруктаах,

Үс хаамыы үрүң дьүөрсүн түүлээх ,

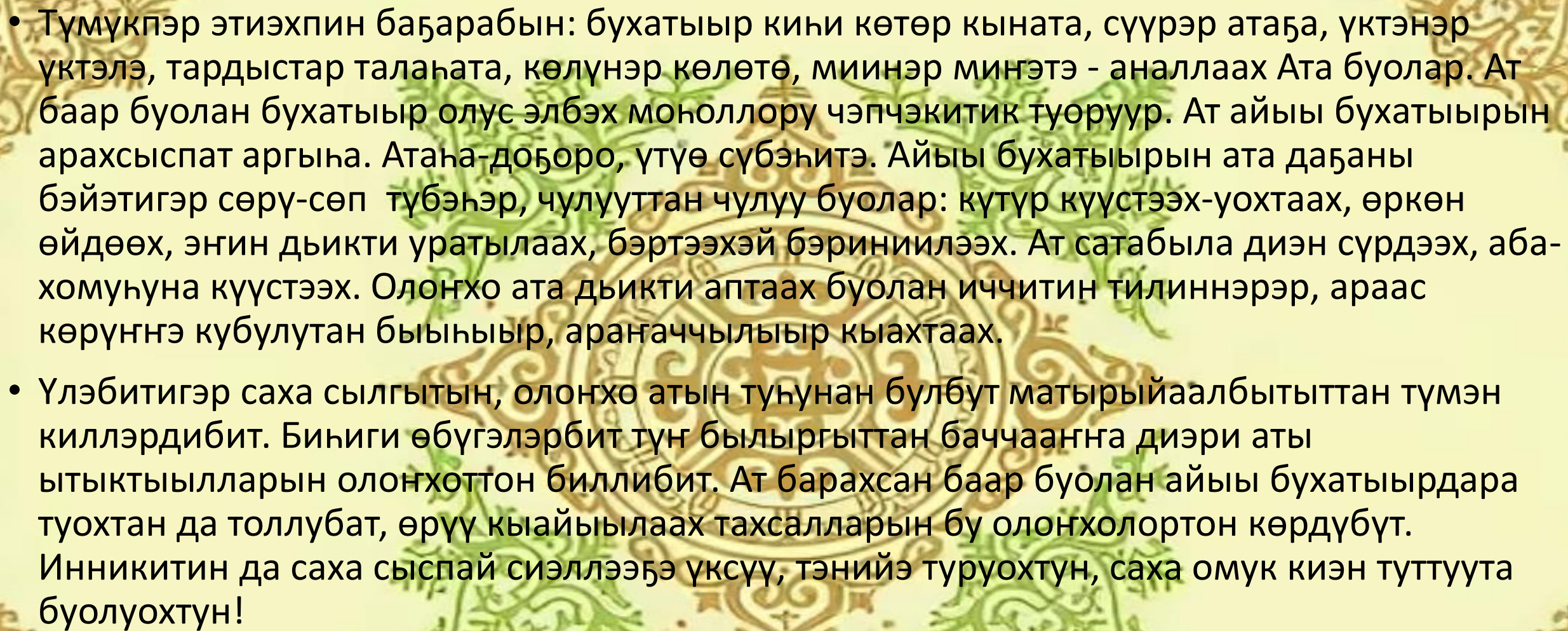
Икки көйүллүбүт ойбон курдук

Күөгэй байаан харахтаах - диэн аты туойаллар. (Д.К.Сивцев)

Норуот үтүө акка төһө улахан сыананы биэрэрин саха олонхото толору көрдөрөр. Бухатыыр киһи ата - кини үтүө доһоро, өлөр күнүгэр үрүң тыынын өрүһүйээччитэ, хаалар күнүгэр хара тыынын харыһыйааччыта. Ол иһин даһаны, бухатыыр киһи киэнэ үктэнэр өйөбүлэ, тардыстар талаһата, көтөр кыната, сүүрэр атаба, аналлаах ата оннук сылгы эбитэ үһү диэн, олонхоһуттар этэн субурута олорор буолаллар. (Күннүк Уурастыырап)

-
- Норуот олонхотун дуолан бухатыырдара үтүө аттаах буолуулар көннөрү быстах түбэлтэ буолбатах. Олонхо олохтон үөскүүр, олонхону олох айар. Ат саха кини олоҕор наһаа улахан суолталаах. Дэлэбэ даҕаны, «үтүө ат - уол оҕо доҕоро» диэн, өс хоһооно буолуо дуо? (Күннүк Уурастыырап)
 - Сүөнүттэн, кыылтан эрэ барытыттан саамай ытыктанар тугуй? Ат барахсан. Кини син биир кини курдук. Өйдүүр өйдөөх, саныыр санаалаах, өссө кинилии кэпсэтэр тыллаах-өстөөх. Олонхо бухатыырдарын көрүн. Быыһы-абырыы сылдыар кимий? Ат! (Багдарыын Сүлбэ)
 - Бухатыырдар аттарын көрүннэрэ-талалара, күүстээрэ-уохтара кинилэр ааттарыттан даҕаны көстөн турарга дыды. Холобур, олонхоҕо манньк ааттаах аттар бааллар: «Үллэр хара тыаны Үрдүнэн өгөлдүйэн көстөр Үөҥэс Хара ат» диэн, эбэтэр «Вэс хайа кэтэбинэн быстан туллан түһэн иһэрин курдук мэҥилгэннээх Мээркэлдьин Сиэр Кулун ат» диэн. Дьэ, итинник ааттаах-суоллаах аттары истэн туран кини хайдах сириэн сөбүй – унуохтарынан оччугуйдар эбит диэххэ сөп дуу, күүстэринэн мөлтөх буолуохтара, атахтарынан бытаан буолуохтара диэххэ сөп дуу?! Өгөлдүйэн, мэҥилдьиһэн түһэн, сылгы бөбөлөр буолбаттар дуо?!

Норуот олонхотун дуолан бухатыырдара үтүө аттаах буолуулар көннөрү быстах түбэлтэ буолбатах. Олонхо олохтон үөскүүр, олонхону олох айар. Ат саха кини олоҕор наһаа улахан суолталаах. Дэлэбэ даҕаны, «Үтүө ат – уол оҕо доҕоро» диэн, өс хоһооно буолуо дуо? (Күннүк Уурастыырап)

-
- Түмүкпэр этиэхпин баҕарабын: бухатыыр киһи көтөр кыната, сүүрэр атаҕа, үктэнэр үктэлэ, тардыстар талаһата, көлүнэр көлөтө, миинэр минэтэ - аналлаах Ата буолар. Ат баар буолан бухатыыр олус элбэх моһоллору чэпчэкитик туоруур. Ат айыы бухатыырын арахсыспат аргыһа. Атаһа-доһоро, үтүө сүбэһитэ. Айыы бухатыырын ата даһаны бэйэтигэр сөрү-сөп түбэһэр, чулууттан чулуу буолар: күтүр күүстээх-уохтаах, өркөн өйдөөх, энин дыккити уратылаах, бэртээхэй бэриниилээх. Ат сатабыла диэн сүрдээх, аба-хомуһуна күүстээх. Олонхо ата дыккити аптаах буолан иччитин тилиннэрэр, араас көрүннэ кубулутан быыһыыр, араҕаччылыыр кыахтаах.
 - Үлэбитигэр саха сылгытын, олонхо атын туһунан булбут матырыйаалбытыттан түмэн киллэрдибит. Биһиги өбүгэлэрбит түнҥү былыргыттан баччаанна диэри аты ытыктыылларын олонхоттон биллибит. Ат барахсан баар буолан айыы бухатыыр дара туохтан да толлубат, өрүү кыайыылаах тахсалларын бу олонхолортон көрдүбүт. Инникитин да саха сыспай сиэллээбэ үксүү, тэнийэ туруохтун, саха омук киэн туттуута буолуохтун!

Туттуллубут литературалар:

1. Саха төрүт культурата М.А.Попова (Дь.1993)
2. Өбүгэбит олоҕо – дьаһаҕа И.Г.Федоров, П.К.Васильев (Дь 2012)
3. Төрөөбүт литература 7 кл У.М.Флегонтова, С.Г.Олесова (Бичик Дь 2016) Устин Гаврильевич Нохсоороп “Дыырай Бэргэн
4. Саха литературата 10 кл М.Т.Гоголева, Е.М.Поликарпова (Бичик Дь. 2018) Платон Алексеевич Ойуунускай “ Дьулуруйар Ньургун Боотур”
5. ” Прокопий Ядрихинскай «Дьырыбына Дьырылыатта Кыыс бухатыыр (Бичик 2008)
6. Сергей Васильев «Күн Эрили» (Бичик 2008)
7. Саха хуудоһунньуктарын үлэлэрэ.
8. Олонхону оскуолаҕа үөрэтии. Н.И.Филиппова.(1981)
9. Төрөөбүт тыл уонна литература.(2011с.)
10. Олонхо уран тыла.(2010)
11. Олонхо абылана.(Электроннай библиотека)

БОЛБОМТОБУТ ИЊИН МАХТАЛ!